

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ТА ПРАКТИЧНА ІДЕЯ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Наукові праці МАУП, 2010, вип. 2(25), с. 157–161

З'ясовується, які саме конституційні норми є ознаками соціальної, правової держави і як вони практично втілюються в життя.

Питання, пов'язані з концепцією української соціально-правової держави, слід розглядати крізь призму української національної ідеї, сутність якої на сьогодні полягає в тому, що саме право, як узагальнюючий вимір свобод, рівності і справедливості в суспільстві, має сприяти здійсненню людських ідеалів, пов'язаних з трактуванням людини, особистості як найважливіших соціальних цінностей не тільки з точки зору національних, а й світових реалій. Саме така ідея права, правової держави органічно влітається в українську національну ідею, про що переконливо свідчить уся історія розвитку вітчизняного права. Небагато існує народів, у яких з давніх часів повага до права, врегулювання суспільних відносин за допомогою правових норм стали нормою громадського життя, організації та здійснення державної влади. Достатньо згадати договори, які уклали князі між собою, а також з народом ще за часів Київської Русі, де визначалися права та обов'язки кожної із сторін, особливо в вирішенні основних питань внутрішньої та зовнішньої політики. Показовими у цьому відношенні є також договори Київської Русі з Візантією, які забезпечували саме на основі права відповідне правове регулювання міждержавних відносин.

Завдяки цим надбанням, використанню у правовому розвитку країни як свого національного, так і досвіду інших країн, сталося так, що саме в Україні у тяжку годину відстоювання нею своєї національної незалежності з'явився правовий документ з теоретичної точки зору дійсно світової значущості — Конституційний проект Пилипа Орлика 1710 р. Тим самим було закладено ідею національного конституційного розвитку, яку було продовжено вже в інші часи, у конститу-

ційних проектах Георгія Андрузького, Михайла Драгоманова “Вольний союз” — “Вільна спілка”, проекті “Основний закон Самостійної України”, створеному групою членів Української Народної Партії, та ін. Лише після прийнятих у 1917 р. універсалів Центральної Ради, а потім і Конституції 1918 р. конституційний процес в Україні набув загальнонаціонального значення [4].

З цих позицій і слід оцінювати історичну значущість таких актів Верховної Ради України, як Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. і Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р. Зазначені акти виконали найголовнішу установчу правову функцію — заклали необхідні правові підвалини для прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України, здійснення на практиці докорінного реформування чинної в Україні правової системи з тим, щоб вона повністю відповідала відправним засадам побудови демократичної соціальної правової держави [4].

Друга частина ст. 8 Конституції визначає найвищу юридичну силу Конституції порівняно із законами України та іншими нормативно-правовими актами. Це означає, що всі без винятку правові акти, які видаються центральними і місцевими державними органами, органами місцевого самоврядування, мають повністю відповідати нормам та положенням Конституції України. Тільки Верховна Рада України в межах і порядку, передбачених п. 1 ст. 85 та розділом 13 може вносити зміни до Конституції. При цьому законопроект про внесення змін до розділу 1 “Загальні засади”, розділу 3 “Вибори. Референдум” і розділу 1 “Внесення змін до Конституції України”, прийнятий не менш як двома третинами від конституційно-

го складу Верховної Ради України, потрібно ще й затвердити всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України. Все це слід розглядати як важливу гарантію стабільності Конституції України, а завдяки цьому — і всієї правової системи нашої країни [6].

Ст. 8 Конституції України встановлює, що в Україні визначається і діє принцип верховенства права, що Конституція України має найвищу юридичну силу. З точки зору верховенства права винятково важливим є конституційне положення про те, що норми Конституції України є нормами прямої дії. Відповідно до цього звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини громадянам гарантується безпосередньо на підставі Конституції України. Визнання ролі права матеріалізує, дає розгорнуту характеристику тих ознак, завдяки яким Україна набуває рис правової держави [2].

Принцип верховенства права, який проголошує і закріплює Конституція України і який є найважливішою ознакою правової держави, зобов'язує розглядати право як одну з найголовніших соціальних цінностей саме тому, що воно верховенствує у державі, суспільстві порівняно з іншими цінностями, які сповідує людина: звичаями, традиціями, особистими переконаннями, вподобаннями і т. ін. Тим більше, що в демократичній, соціальній, правовій державі зміст нормативних правових приписів повинен бути пройнятий духом гуманізму, ідеями свободи, рівності і соціальної справедливості.

Цим високим вимогам має відповідати кожна конкретна правова норма, кожен закон чи будь-який правовий акт, тому що тільки за таких умов конституційний принцип верховенства права зможе утвердитися в демократичному суспільстві. При цьому ми під поняттям права розуміємо історично мінливу, об'єктивно обумовлену справедливу міру свободи і рівності, яка через офіційне вираження набуває загальнообов'язкової сили.

Аналіз норм Конституції України дає можливість виокремити такі принципи правового статусу особи, які визначають конституційну концепцію прав і свобод людини: права, свободи та обов'язки людини і громадянина реалізуються на засадах рівності. Це — головний принцип, який характеризує правовий статус особи і закріплений у ст. 24 Конституції: "Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом".

За Конституцією України принцип рівності проявляється у трьох основних аспектах: рів-

ність конституційних прав і свобод, рівність усіх перед законом і судом, рівність у правах чоловіка і жінки.

Рівність конституційних прав і свобод людини і громадянина означає, що ці права і свободи визнаються за всіма людьми рівною мірою. Не допускається дискримінація у користуванні правами і свободами за будь-якими ознаками, що можуть залежати від природних особливостей людини та її соціального статусу. Частина 2 ст. 24 Конституції наводить широкий, але невичерпний перелік таких особливостей. Рівність визнається і привілеї чи обмеження не допускаються за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками [5].

Рівність усіх перед законом закріплена у ст. 129 Конституції як один із принципів судочинства. Цей принцип має пряме відношення до правового статусу особи в країні і означає, що приписи закону рівною мірою є обов'язковими для всіх, що суд рівною мірою доступний для всіх і при вирішенні судових справ повинен керуватись лише законом, а також не може брати до уваги будь-які особисті чи соціальні ознаки особи, яка звернулась за судовим захистом чи несе перед судом відповідальність за свої дії.

У минулому порушення цього принципу мали значне поширення, хоч і в прихованій формі. Зокрема, мало місце обмеження щодо порушення кримінальної справи проти особи, яка входила до номенклатури.

Рівність прав і свобод особи за Конституцією треба розуміти як, хоч і утопічну, але рівність можливостей, а не як фактичну рівність, що в житті реально недосяжна. У соціалістичній теорії конституційного права критично оцінювалося трактування рівності прав тільки як юридично закріпленої рівності можливостей. Наголос робився на досягненні фактичної рівності, створенні деякого знівельованого суспільства. Однак кожна людина, внаслідок суб'єктивних і об'єктивних причин, по-різному реалізує свої можливості, по-різному розкриває свій творчий потенціал. Не всі люди мають однакові здібності до ініціативної, самостійної діяльності, яка забезпечує відповідний рівень життя.

Зрозуміло, що державі потрібно використовувати правові засоби для скорочення різкого розриву у доходах громадян. З цією метою застосовується диференційована система оподаткування. Важливе значення в цьому плані має

ефективна боротьба з кримінальними джерелами доходів, які на даному етапі доволі поширені у житті суспільства, що посилює небезпечно розширення громадян за рівнем доходів і матеріального достатку. Законодавство може передбачати і передбачає деякі особливі привілеї для тієї чи іншої категорії громадян. Але ці особливості зумовлені необхідністю надати допомогу тим, хто з різних причин неспроможний нарівні з іншими скористатися своїми правами і свободами (діти, пенсіонери, інваліди тощо). Деякі пільги і переваги, що надаються цим прошаркам населення (безкоштовний проїзд, різного роду допомога і субсидії), цілком природні, викликані особливими обставинами і жодною мірою не порушують конституційного принципу рівності прав і свобод людини і громадянина.

Наступним конституційним принципом реалізації прав і свобод особи є їх гарантованість. Як загальна підстава реалізації правового статусу особи (її прав і свобод) цей принцип закріплено у цілому ряді статей Конституції України. Зокрема, у ст. 3 Конституції зазначено, що права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Згідно з частиною 3 ст. 10 Конституції гарантується вільний розвиток, використання і захист російської мови та мов національних меншин. Ст. 14 Конституції гарантується право власності на землю. Про гарантування державою певних прав і свобод згадується також у ст. 15, 22, 25, 30, 31, 33, 34, 43, 46 та інших статтях Конституції України. У деяких з них зазначаються способи гарантування реалізації прав і свобод особи (ст.14, 22, 24) [1].

Суб'єктом, на якого передусім покладається обов'язок гарантування, забезпечення реалізації прав і свобод, є держава. Такий висновок випливає зі змісту ст. 3, 15, 30 34, 46 та деяких інших статей Конституції [1]. Таке гарантування здійснюється через усю систему державних органів законодавчої, виконавчої і судової влади. Важливою гарантією захисту конституційних прав і свобод має стати запровадження посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, на якого покладається здійснення парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини.

Проте, треба визнати, що система державних органів, покликаних забезпечити гарантії прав і свобод людини, діє ще не достатньо ефективно. Про це свідчать факти порушень прав людини. Цим порушенням сприяють відсутність необхідних юридичних механізмів та економічних

умов для реалізації деяких конституційних положень щодо прав і свобод людини, бюрократизм державного апарату, низький професійний рівень окремих його працівників та деякі інші фактори.

Створення умов для реалізації прав і свобод людини є завданням не лише державних органів. Певні функції у створенні умов забезпечення реалізації прав і свобод людини виконують органи місцевого самоврядування та об'єднання громадян, передусім профспілки, творчі спілки, жіночі, молодіжні, ветеранські та інші організації.

Конституція України надає право самій людині (особі) активно захищати свої права. Якщо частина 2 ст. 27 Конституції на конституційному рівні закріпила право на самооборону (необхідну оборону), яке полягає у здійсненні захисту свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від кримінальних посягань, то частина 5 ст. 55 Конституції значно розширює можливості особи у захисті своїх прав і свобод, не обмежуючи це право лише захистом свого та інших осіб життя і здоров'я.

Разом з тим посилені можливості судового захисту кожною особою своїх прав і свобод. Зокрема, у ст. 55 Конституції України встановлено, що права і свободи людини захищаються судом. Частиною 2 цієї ж статті Конституції передбачено, що кожній особі надано право оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, якщо особа вважає, що цими рішеннями, діями чи бездіяльністю порушені її права чи свободи. Принципове значення має також закріплене у частині 4 ст. 55 Конституції України право кожного звертатись за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, якщо використані всі національні засоби правового захисту.

У Конституції України простежується тенденція посилити роль кожної особи у забезпеченні максимально повного використання прав і свобод, її самостійність та ініціативу в захисті своїх прав. Це є наслідком утвердження нових начал у взаємовідносинах людини і держави, відмови від оцінки держави як патрона, який спрямовує діяльність пасивної особи. Така позиція Конституції України спрямована на розвиток творчого потенціалу кожної людини, подолання утриманських настроїв, що є важливою умовою історичного прогресу [3].

Гарантії реалізації прав і свобод особи в державі не обмежуються лише їх закріпленням у Конституції та в нормативних актах інших галузей права. Реальне забезпечення прав і свобод потребує багатьох передумов, які лежать поза рамками права. Прийнято розрізняти соціально-економічні, політичні та юридичні гарантії прав і свобод людини.

Соціально-економічні гарантії передбачають створення такого соціального середовища і відповідної матеріальної бази, які забезпечують реальне користування правами і свободами. Це соціальна стабільність, розвинена економіка, наявність відповідних виробничих потужностей, широкої інфраструктури — системи установ і організацій, що дають можливість обслуговувати всі види соціальних потреб суспільства.

Політичними гарантіями є відповідним чином зорієнтована політика держави, її спрямованість на створення умов, які забезпечили б гідний рівень життя і вільний розвиток кожної особистості, стабільність політичних структур, їх здатність забезпечити громадянську злагоду, належний рівень політичної культури громадян, виключити можливість дестабілізації у суспільстві.

Юридичні гарантії охоплюють усі правові засоби, що забезпечують реалізацію та охорону прав і свобод людини і громадянина. До них належить насамперед конституційне закріплення прав і свобод та гарантій їх реалізації.

Важливим принципом гарантування здійснення прав і свобод людини закріплена у Конституції їх невід'ємність. У ст. 21 Конституції України встановлено, що права і свободи людини є невід'ємними і непорушними. Конституцією встановлено, що конституційні права і свободи не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Крім цього, Конституція закріплює важливу норму про те, що її норми є нормами прямої дії. Це означає, що конституційні права і свободи є вихідною основою для правових приписів у правових актах будь-якого рівня і підлягають застосуванню безпосередньо [2].

Недопустимість обмеження прав і свобод людини, проте, не означає абсолютизації цього принципу. Користування правами і свободами має ґрунтуватися на дотриманні загально визначених і природних правил людського співіснування. У певних екстремальних соціальних та іншого роду ситуаціях може виникнути об'єктивна необхідність тимчасового обмежен-

ня прав і свобод. Такі випадки чітко визначені Конституцією.

Зокрема, ст. 64 Конституції України передбачає, що в умовах військового або надзвичайного стану можуть встановлюватись окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Але за будь-яких умов не можуть бути обмежені рівність прав і свобод, право змінити громадянство, право на життя, право на повагу до гідності людини, право на свободу та особисту недоторканність, право на житло та деякі інші права і свободи, перелік яких наведено у частині 2 ст. 64 Конституції.

Важливою складовою правового статусу особи є обов'язки її перед державою і суспільством. Це один з принципів правового статусу людини і громадянина, який полягає у нерозривній єдності прав, свобод і обов'язків особи в державі. Конституція України, крім прав і свобод людини і громадянина, встановлює і конституційні обов'язки як громадян, так і кожного, хто постійно проживає або тимчасово перебуває в Україні. Ці обов'язки закріплені у ст. 65–68 Конституції України [2].

Конституція встановлює обов'язок громадян захищати Вітчизну, її незалежність та територіальну цілісність, шанувати Гімн, державні символи. Згідно з цим закріплюється і обов'язок відбувати військову службу відповідно до закону. Хоча проходження військової служби є обов'язком громадянина, його слід розглядати і як почесний обов'язок.

Одним з найважливіших обов'язків є своєчасне сплатення податків у порядку і розмірах, встановлених законом. Сумлінне виконання цього конституційного обов'язку має особливе значення тепер, коли держава перебуває в економічній скруті.

Конституція України зобов'язує кожного неухильно дотримуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. При цьому підкреслюється, що незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності. Ця норма має загальне значення і поширюється на всі положення Конституції. По суті, йдеться про формування у людей такої правосвідомості, завдяки якій найменше порушення норм Конституції, прав і свобод людини розглядалося б як надзвичайна подія.

Треба мати на увазі, що деякі норми Конституції містять обов'язки людини і громадянина, сформульовані у непрямій формі. Так, ст. 37 Конституції забороняє створення і діяльність політичних партій і громадських організацій, програмні цілі або

дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом тощо. Не допускається створення і діяльність організаційних партійних структур в органах виконавчої і судової влади. Ці заборони необхідно розглядати і як відповідний обов'язок не вчиняти зазначених дій. Є й інші норми Конституції, в яких у непрямій формі сформульовані певні обов'язки особи перед державою і суспільством. Наприклад, у такій формі сформульовано обов'язок проводити мітинги, збори, походи і демонстрації мирно і без зброї (ст. 39 Конституції), обов'язок не зловживати монополічним становищем на ринку (ст. 42 Конституції).

За загальними нормами міжнародно-правових актів невід'ємні (природні) права і свободи кожної людини, незалежно від наявності у неї громадянства певної держави, повинні поважатись кожною державою. Ця гуманна норма закріплена у ст. 26 Конституції, за якою іноземці та особи без громадянства мають такі самі права, свободи і обов'язки, як і громадяни України (за деякими винятками). Разом з тим, лише громадянам України надається право участі в управлінні державними справами, об'єднання в політичні партії, право на мирні демонстрації, мітинги, збори, походи тощо.

Цілком зрозуміло, що саме така держава відповідає державницькому змісту сучасної української національної ідеї. Український народ

йшов до такої держави дуже довгим і важким історичним шляхом. Після зруйнування Київської Русі протягом багатьох століть його пригноблювали, він страждав, але не переставав боротися за своє визволення, за відродження своєї національної державності. Тепер цей час настав, і завдання кожного громадянина вільної України полягає в тому, щоб якомога наполегливо домагатися ефективного розвитку процесу українського державотворення, побудови української соціально-правової держави.



Література

1. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 10 серп. 2009 р.: — К.: А. В. Паливода, 2009 — 48 с.
2. Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика: Моногр. — Х.: Факт, 2003. — 322 с.
3. Опришко В. Державно-правовою реформа в Україні: основні напрямки // Право України. — 1998. — № 1. — С. 14–18.
4. Колодій А. М., Колейчиков В. В. Теорія держави і права: Навч. посіб. // За ред. С. Л. Лисенкова. — К.: Юрінком інтер, 2003. — С. 367.
5. Шемшученко Ю. Проблеми розбудови української державності // Право України. — 1997. — № 1. — С. 22–26.
6. Олійник Ю. А., Гусаєв С. Д., Смосаренко О. А. Теорія держави і права.: Навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 176.

Питання, пов'язані з концепцією української соціально-правової держави, слід розглядати крізь призму української національної ідеї, сутність якої на сьогодні полягає в тому, що саме право, як узагальнюючий вимір свобод, рівності і справедливості в суспільстві, має сприяти здійсненню людських ідеалів, пов'язаних з трактуванням людини, особистості, як найважливіших соціальних цінностей не тільки з точки зору національних, а й світових реалій.

Вопросы, связанные с концепцией украинского социально-правового государства, следует рассматривать сквозь призму украинской национальной идеи, сущность которой на сегодняшний день заключается в том, что именно право как обобщающий измеритель свободы, равенства и справедливости в обществе должно способствовать осуществлению человеческих идеалов, связанных с трактовкой человека, личности, как важнейших социальных ценностей, не только с точки зрения национальных, но и мировых реалий.

Issues related to the concept of Ukrainian social and legal state, should be viewed through the prism of the Ukrainian national idea, the essence of which to date is that it is entitled, as a synthesis dimension of freedom, equality and justice in society, should promote human values associated the interpretation of the human personality as the most important social values, not only in terms of national, and global realities

Надійшла 19 квітня 2010 р.